

які повстали з причини затрати власних писаних пам'яток підчас довголітніх війн, які велися на українських землях в 17. та 18. століттю.

Цим разом хочу докладніше зупинитися над „Атлас Кон-трактус“-ом, виданим в Амстердамі в р. 1666, в якому зберігається дуже цікавий географічний опис України.

Спершу подам коротенький опис самого атласу. Він складається з двох обемистих томів, виданих дуже дбайливо в латинській мові. Величина томів 30×40 см. Мапи країв друковані на двох сумежних сторінках, а на їх відворотному боці поданий географічний опис того краю, що є на мапі.

На першій сторінці першого тому — гравюра, що зображує географів та астрономів при студіях, з написом:

JOANNIS JANSSONII

ATLAS

CONTRACTUS

Amsterdami, apud Joannes Janssonii Haeredes

Anno MDLXVI

Z. Webbers Delineavit

T. Visscher Sculptit.

Подана дата — це, „друкарський чортик“ 17 віку — має бути рік 1666. а не 1566!

Напис на другій сторінці такий:

JOANNIS JANSSONII

ATLAS

CONTRACTUS,

sive

Atlantis Majoris

Compendium

In quo

totum Universum

Velut in Theatro

Quam exactissimis Tabulis ante oculos ponitur additisque Regionum
Omnium Descriptionibus accuratissime illustratur

Amsterdami

Apud Joannis Janssonii p. m.

Haeredes

Anno M.DC.LXVI.

Третя й четверта сторінка — це присвята „Magnificis, Nobilissimis, Amplissimisque Viris. D. Aegidio Valckenier, J. C. D.“

На п'ятій сторінці поміщене передне слово й загальні гео-

графічні та космографічні відомості. Сторінки властивого атляса не нумеровані. Перша мапа, чи радше рисунок, це „Табуля Анемографіка“ або навтичний компас з докладним його описом. Друга мапа це „Орбіс Террарум“, третя „Північний Полюс“ та опис арктичних країв. Четверта — Європа загалом з поданням пануючих під ту пору монархів.

Цікавий розділ про поділ мов. Янсен ділить народи на групи, які до себе подібні в мові. Мірилом служить йому слово „Бог“. Чотири головні групи це ті, які спільно або подібно вимовляють те слово, ось як: „Deus, Θεός, God, Boge. Notae quatuor majorum matricum, Latinae, Graecae, Teutonicae, Slavonicae...“

Українська мова („козацька“), на думку Янсена, це одна з побічних мов.

На дальших сторінках слідуєть мапи європейських держав і країв з їх описами. Шостою з ряду мапою, це мапа України, а на її двох відворотних сторінках — її географічний опис. За Україною слідуєть мапи Польщі (з границею по Підляше, до ріки Буга), Пруссії, Литви і т. д.

Другий том „Атлас Контрактус“-а починається мапою й описом Франції.

Нас цікавить мапа й географічний опис України. Ця мапа зладжена (по всій правдоподібності) на підставі картографічних знімок кап. Бопляна (видання Гондіуса, Амстердам 1650) і справлена для атляса Янсена в р. 1666. Та сама мапа, тільки з незначними змінами діждалася кількох накладів, з яких найбільш знані є наклади амстердамський з р. 1670 (G. Valk et P. Schenk, Amsterdam 1670) і оксфордський з року 1680 (Ex officina Janssonio — Waesburgiana et M. Pitt).

Що всі другі описи, то й опис України міститься на двох сторінках великого фоліо формату, по дві колюми на сторону. Латинський текст в українському переводі звучить ¹⁾:

УКРАЇНА

або воевідства Подільське, Київське та Брацлавське.

„Червона Русь, інакше Чорна, звана також полудневою, обнімає в цілості воевідство Подільське, Київське та Брацлавське. Ці три воевідства, звані звичайно одним іменем Україна, обнімали дуже великі, колись безлюдні простори, а коли велика дбайливість та запопадливість останніх королів наповнила їх людьми, селами та містами і коли в найновіших часах захистила їх численними замками та укріпленнями, так ми їх зображуємо цікавому читачеві на отсій теперішній, щойно нарисованій мапі, а для пояснення її додаємо ось що:

¹⁾ За поміч в переводі дуже зобовязаний п. Савці з Коломиї (В.Ю.К.).

Автор цієї статті прислав до друку теж латинський відпис оригіналу. З технічних причин його не містимо, однак кожному радо служитимемо рукописом в наукових цілях. Редакція.

„І так, ПОДІЛЬСЬКЕ ВОЄВІДСТВО, спустошене безнастанними нападами варвар, хоч і звісне із численних битв, не може порівнятися з (тихими) околицями Італії та Угорщини, все таки щодо урожайности та багатв не уступило б навіть їм, якщо б сусідні грабіжні та дуже непосидючі варвари не завидували б так пожаданого мира. Достарчає марморів ріжних красок та алябастру в ріжних місцевостях. Кажуть, що поля, раз управлені та засіяні, родять тричі впродовж двох літ і то видають часом в сотеро. Дехто говорить, що з поля управленого і засіяного одного року можна в тім самім році збирати також трері жнива. А кажуть, що земля так дуже тверда та туга, що до її орання мусять вживати більше (як пару) волів.

„Ріка БОГ, північна границя цього воевідства, котра у декотрих старинних географів зветься ГІПАНІС, у інших знов АК-СІЯКОС, випливає в цьому воевідстві недалеко міста Волинської Василівки, дещо вище містечка чорного Острівця. Тут треба зазначити похибку, що декотрі географи мішають цей Бог з БУ-ГОМ, що впадає до Висли.

„Полудневою границею Поділля є ДНІСТЕР, що відділює його від Волощини та Покуття; західною границею є галицький та львівський повіт. Північною границею полуднева Волинь, а східною воевідство Брацлавське.

„Є в цьому воевідстві три сенатори, які належать до державного сенату: воевода подільський, єпископ камянецький і староста камянецький. А саме воевідство ділиться на три території, камянецьку, теребовельську та лятичівську.

„Мешканці, які родилися серед війни, служать Марсові та Беллоні, бо, непокоєні безнастанними нападами варвар, мусять все готовою обороною протиставитися ворогам. Дуже численні міста цієї провінції (в оригіналі Династії) є добре укріплені з причини частих небезпек, а крім того відбивають ворожі напади, маючи дуже сильні замки. Всюди по містах мешкають також і Вірмени; нарід цей дуже лакомий на зиск, тому залюбки перебуває в польських краях і спроваджує ріжні товари, частинно з Персії, частинно з турецьких країв, а головно расові коні. По більших містах на Русі мають своїх урядників або радше заступників народу, котрі присягають вірність королеві і міському урядові та самі накладають кари за провини на членів народу.

„КАМЯНЕЦЬ, прозваний також КАМЯНЕЦЬ ПОДІЛЬСЬКИЙ, головне місто Поділля, яке більша частина вчених уважає за старинну КЛЕПІДАВУ, мав бути заложений даками, ще перед тим, нім були заложили свої оселі бастарни, які опісля разом з Готами вели воєнні виправи на словян, від яких теперішні мешканці походять, та які залишили цю країну пустою. Місто лежить на лівому березі річки СМОТРИЧА, що випливає в цій околиці, біля Фельштину, пливе попри ГОРОДЕЦЬ та попри СМОТРИЧЕ, спливає до Камянця, а відтак, пропливши невеликий простір, вливає свої води в ріку Дністер. (Місто) має

двох єпископів, римо-католицького та вірменського, а також єзуїтську колегію, призначену для виховування молоді.

„Дві милі від міста є замок Потоцьких, ПАНІВЦІ, вибудований в найновішому стилі архітектури Іваном Потоцьким, брацлавським воеводою, мужем дуже досвідченим у військовій справі, славний із турецької облоги, коли то в році 1621 велася з Турками війна в Волощині, під Хотином. ФЕЛЬШТИН, місто окружене сильними укріпленнями, лежить недалеко північних границь Поділля, звідкіль впливає річка Смотрич із зливу ріжних потоків.

„ГОРОДОК, це місто досить добре укріплене замком, а через нього перепливає (вище) названа ріка.

„СМОТРИЧЕ лежить на правому боці річки Смотрича, між Городком та Камянцем, а є це місце досить укріплене, під ним то згадана ріка перетинає гори Медобори. (Niedobur в оригіналі). Ці гори, звані розбійниками також ОПРИШКОВІ, є дуже неурожайними. Вони опоясують Поділля майже посередині довгим та скісним ланцюгом. Зачинаються біля Камянця, простягаються з полудня на північ і тягнуться поза Сатанів та річку Збруч.

„ДУНАЇВКА це укріплення над рікою Торнавою, що тягнеться до полудневого заходу. КІТАЙГОРОД лежить над Тиром або Турлею (т. є. Дністром*) в тому місці, де до нього вливається Торнава. Це місто відбиває сильними укріпленнями напади ворогів. СТУДЕНИЦЯ це місточко окружене сильними укріпленнями на лівому Березі Тира (Дністра) в місці, де він поглинає впливаючі води річки Студениці. ЧЕРВЕНГОРОД І ОВЧЕ лежить по цьому боці Тира, або Дністра і своїми укріпленнями стоять на чолі оборони цієї околиці. Це місточко лежить над якоюсь річкою, що впливає до Дністра, а тамто лежить дещо вище першого. За рікою, напроти цього (міста) впадає в очі якась укріплення, але його назви не нахожу в друку.

„ЯЗЛІВЕЦЬ разом з замком є дещо віддалений від західного берега ріки Стрипи і лежить над якимсь потоком.

„ПОТІК, що знаходиться майже по середині між згаданою річкою та границями Поділля, що притикають до галицької землі, прикрасив брацлавський воевода Степан Потоцький сильним замком і костелом оо. Домінікан, де сам по своїй смерті спочиває. Місто БУЧАЧ лежить на правому березі ріки Стрипи і своїм замком та укріпленнями є пригоже на оборону.

„МОНАСТИР, місто і замок Потоцьких над рікою Кропичем, лежить в границях галицької землі. ВИШНІВЕЦЬ, місточко і замок на правому березі ріки Стрипи є посілістю князів Вишневецьких.

„КІЇВСЬКЕ ВОЄВІДСТВО якого розлогість дуже велика, відносно до своєї величини не є дуже залюднене, головно в тих повітах, які простягаються на полудне. Вони то відчу-

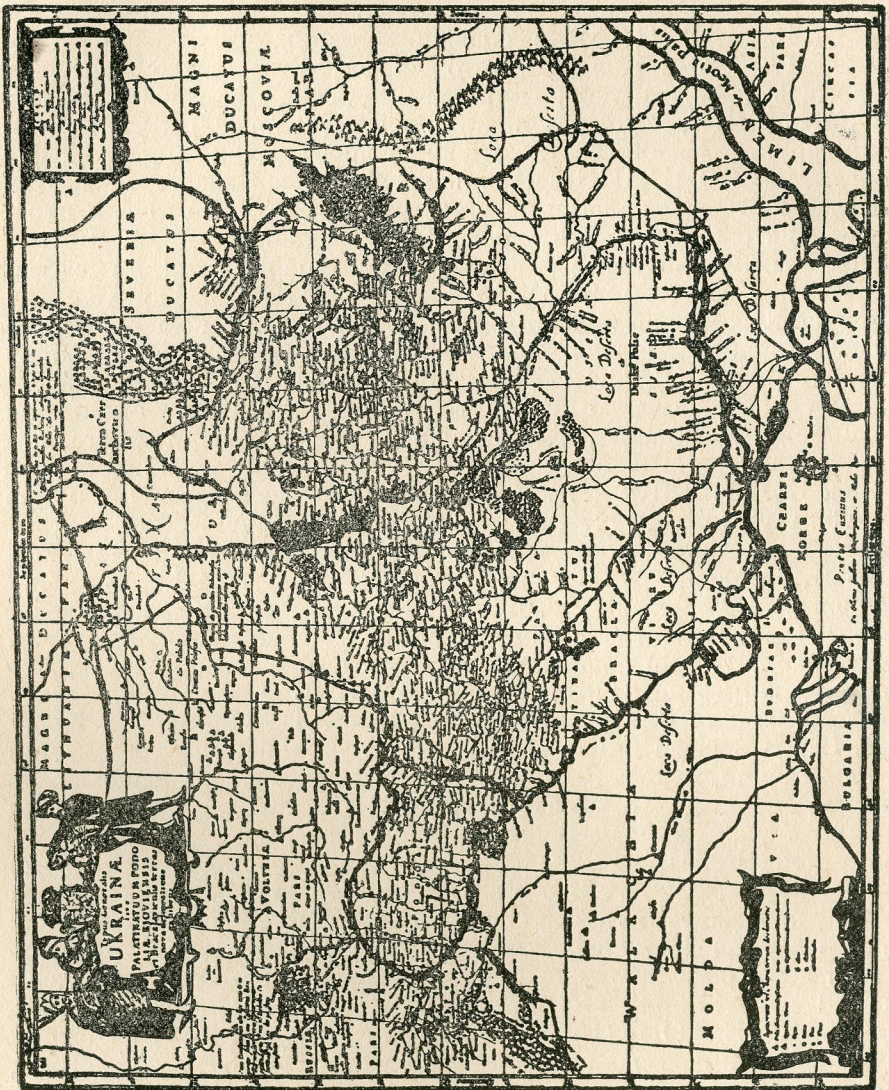
*) Слів, взятих в дужки, нема в оригіналі; вони додані для пояснення автором статті.

вають брак поселенців та мешканців. Воно є границею Московщини і Татарщини. На полудне його границею є Бористен (т. є. Дніпро), котрий, почавши від Кудака (в ориг. Kudack), інакше Гудака, (Hudack), досить міцного укріплення, широким коритом пливе до Чорного моря. На заході межує воно з воевідством брацлавським і з північною Волинню, а на півночі з Білоруссю. Бористен, який зачисляється до найбільших рік в Європі, переділює (це воевідство) майже по середині. За Дніпром, на сході, Київщина тільки дещо покрита лісами, зате по цьому боці Дніпра, на захід, де тягнеться велика рівнина, поросла вона великими лісами. Мешканці, вишколені постійними війнами, є войовничого духа і як з міст так і з сіл збираються на островах Дніпра. Звуть себе КОЗАКАМИ і зимовою порою замешкують це воевідство, як також і брацлавське, а літньою порою, якщо не провадять жадних воен, перебувають у своїому постою, на островах Дніпра. Військову службу виконують під командою свого питомого Генерала або Начальника (т. є. гетьмана), а потім не хотять нікому підчинятися, так що польські королі, хоч часто намагалися накинути їм ярмо, однак ніколи не могли виконати своєї постанови. (Козаки) або вдоволяються добиччю і служать у війську даром, або побирають також і платню або й пушчатъ Туреччину своїми наїздами, або відбирають татарам добичу, з якою вони втікають з Польщі. Визнають вони віру грецьку й у справах віри не признають нікого окрім свого Архієпископа або Патріярха. У інших справах вони є вільні та незалежні, тому що слухають тільки свого Генерала, якого вони собі вибирають. В цьому воевідстві є один воевода й один каштелян, які разом з римо-католицьким єпископом з Києва засідають як сенатори в державній раді.

„КИЇВ, головне місто воевідства, є (густо) заселене й окружене просторим валом, а знаходиться під геогр. довжиною 55 степенів і 26 минут, та геогр. шириною 50 степенів і 12 мін. Положене на правому березі Дніпра, якого води, по впливі до нього Репіня (Ірпеня) є розділені многими островами, які розсіялися на схід околиці (Києва). Саме місто, у своїй північній частині є повне церков, має вали та військові улаштування, а інші частини міста, на заході та на полудні окружає деревляний частокіл. Київ є осідком воеводи, каштеляна, грецького архієпископа і римо-католицького єпископа. Має храми й монастирі обох обрядів, а також єзуїтську колегію. На скраю північної частини цього воевідства лежить місточко ЛОЇВГОРОД, напроти горла ріки СОШ, котра пливе з півночі на полудне уздовж границь Московщини. Це місце славне ізза званої побіди князя Януша Радзівіла, начального вождя литовського війська, котрий дня 30. червня 1649 року побив тут тридцять тисяч козаків, а їх вождя, Михайла Кричевського взяв в полон. ВИЖГОРОД, укріплене місточко і замок, лежить на правому березі Дніпра, вище зливу двох річок, Десни та Репіня (Ірпеня), котрі вище Києва вливаються до Дніпра. Тут є пасмо лісів, котре тягнеться від Києва та Дніпра

на захід до границі Волині, а в деякій віддалі від правого берега Дніпра перетинає його ріка Репень, котра повище Києва вливається до Дніпра. В цьому згаданому пасмі лісів є старі міста **МОНКАРЕВА**, **КОЙСОВА**, **БУЧОВА**, а **СОСЕНОВСЬКЕ** (Сосновиська?) є поза ним; ці чотири (міста) тягнуться з півночі на полудневий захід майже в простій лінії, а останнє лежить недалеко ріки Репіня. Три старі місточки, **КОТЕЛЬНА**, **ГОРОДОК** і **БІЛЕ ПОЛЕ** лежать в волинських границях і простягаються з півночі на полудневий захід майже в (рівній) прямій поперечці (до напрямку полудневих міст). Старинне місто **ЧОРНОГОРОДОК** лежить на обох берегах ріки Репіня, понище впливу Однави. **ІЛБАСИКІВ** (Васильків?) і **МОТОВИЛІВКА**, міста укріплені замками, лежать поза згаданим пасмом лісів, на полудне до ріки Струга. **ПІСОЧОК**, місточко також укріплене замком, лежить над потоком, котрий пливе поміж двома передше згаданими, а вливається до наведеної річки. **ХВАСТІВ**, укріплене місто разом з замком належить до київського єпископа і багате; поляки заняли його опущене, коли козаки та населення його, дня 24. серпня 1651 року, бачучи пожежу Трилісся, утікли з нього. Місто лежить на правому березі ріки Оянави. **ТРИЛІСИ** та **РОМАНІВ** лежать над рікою Коминтою, котра пять чи шість миль за першим (містом) впадає до Росі. Оба міста лежать на правому березі ріки і проти ворожої сили забезпечені валами та воєнними укріпленнями. Перше, яке лежить нижче другого, добув сильним наступом польський вожд Присимський і пустив з димом. **БІЛА ЦЕРКВА**, це місто дуже добре укріплене, посложене на лівому березі Росі, повище впаду до неї річки Рути. Це безсумніву та сама Біла Церков, seu *Albo Fano*, про яку згадує Йоаким Пасторіус, і каже, що під нею задержався Богдан Хмельницький, гетьман козацький (в ориг. *Cosacorum Imperator*) в році 1648. Є в цьому воевідстві ще інші міста, але я їх поминаю, щоб надто не розводитися.

„**ВОЄВІДСТВО БРАЦЛАВСЬКЕ** межує на заході з воевідством Подільським і Київським, а також з тими самими на сході, а на полудні з Волощиною. Простягається на полудне широким простором, межуючи з Тиром (Дністром) та київськими границями, а кінчається недалеко гирла Дністра, який пливе до Чорного моря. Повне лісів та розлогих дубров, числом населення і числом укріплень не дорівнює Поділлю. Все таки декуди знаходяться укріплення, здатні до невеликої оборони, які дбають про його забезпечення від ворога. **ДНІСТЕР**, (в ориг. *Niester*), який своїм коритом підходить під Могилів і широким луком пливе між цим воевідством і Волощиною, покидає в кінці його границі там, де досягає границь турків і татар, ще перед його впливом до Чорного Моря. **БОГ**, почавши від Хмельника перетинає посередині цей край, який від міста Нового Конєць-польська аж до найдалших границь лежить пустарем. Хоч воевідство зростає скоро, все таки має лише двох сенаторів, а то

Мапа України, видана в Оксфорді в р. 1680 (зі збірки п. Я. Макогона, в українському бюро в Лондоні).

воеводу і каштеляна та ділиться на дві території. чи пак на два округи, а то на винницький і житомирський.

„Місто **БРАЦЛАВ** є подвійне й окружене подвійними мурами. Це місто є столицею того воевідства й осідком воеводи, а лежить на правому березі ріки Бога, який його перепливає. **САМІЙЛІВКА**, положена між Винницею (Viennioza) й устям ріки Зарі до Бога своїми валами й укріпленнями займає правий беріг Бога. Місто **ВИННИЦЯ** (Winnicza) розміщене разом зі своїми військовими укріпленнями на тім самім березі Бога, що й попереднє місто і є головним городом довколичної території. Славне воно зїздами шляхти і судейськими трибуналами та своєю езуїтською колегією. **БРАЇЛІВ** своїми військовими укріпленнями огортає лівий беріг ріки Рави, поміж її впливом до Бога і подільським містом Межерівом двома мостами опоясує в тому місці широку ріку. **КРАСНА** є містом окруженим подвійними воєнними укріпленнями, по обох його сторонах тягнуться старовинні подовгасті мочариска й якась річка, що вливається до Бога, положене воно між рікою (Богом) і сусідючими границями Поділля. **КОПИГІВКА** (?) дигнула свої мури над рікою Чилензі (?) (Czylenzay). (Місто) **МУРАХВА** (в ориг. Muracvva) обороняється двома сусідючими укріпленнями і по лівому боці пливучою Мурафою, яка ділить це воевідство від Поділля. **БУША** із своїми широко розбудованими укріпленнями, розділеними рікою такої самої назви, лежить по лівому боці від ріки Мурахви (в ориг. Muracvae). **ЯРУГА** положене недалеко Дністра і своїми укріпленнями боронить його правий беріг. **ЯМПІЛЬ** здержує напади ворогів на лівому березі Дністра, між Яругою і Ковченцем. **КОВЧЕНЕЦЬ** береже нижче Ямполья той сам (лівий) беріг своїми укріпленнями, а ріка Росава перепливає через нього дещо нижче від злуки її з другою річкою. **КАМІНКА** таксамо визначається своїми укріпленнями, а річка Камінка впадає до Дністра по лівому боці. **РАШКІВ** це остання твердиня по згаданому (лівому) боці Дністра, бо поза нею виривають перед очима лише нагі степи, пригожі до нападів зі сторони варвар, і тому позбавлені міст, сіл та мешканців. Сильно укріплений **ЧАЧНИК** (Чечельник?) лежить на лівому березі якоїсь річки, що пливе з заходу на схід і під містом **НОВИМ КОНЕЦЬПОЛЕМ** вливається до Бога. **НОВЕ КОНЕЦЬПОЛЕ** є останньою твердинею і своїми дуже сильними укріпленнями творить охорону берега Бога, котрий під цим містом, на правому боці приймає (води) згаданої ріки. Старе місто **УМАНЬ** лежить чотиринадцять чи п'ятнадцять польських миль на схід від Ладижина, там де починаються степи і кінчаються діброви, які густо покривають північну частину цього воевідства. Твердиня **ІВАНГОРОД** лежить біля джерела якоїсь річки, котра вється із сходу на захід і під Куною вливається до ріки Соб.

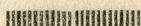
— 0 —

Багато недомагань має цей географічний опис України, зрєблений, як можна легко спостерегти, головно на підставі

скупих загальних відомостей про цей край, дуже далекий для годішньої Західньої Європи, і на звичайному читанню географічної мапи, зладженої для цього атляса. Але всетаки і цей опис робив своє. Зазнайомлював Західню Європу з краєм, що зветься Україна, де живе нарід, що „зве себе козаками“ і що вони визнають одну грецьку віру й у своїх справах віри не визнають нікого крім свого Архиепископа або Патріярха. У інших справах є вони вільні та незалежні, тому що слухають тільки свого генерала (т. є гетьмана), якого вони собі вибирають...

Назви міст і рік дуже поперекручвані, але коли зважити, що мапу робили чужинці, треба хіба подивляти, з якою точністю вона зладжена.

Мапа України з Янсенівського атляса, wraz з її географічним описом зберігається в збірці українських мап п. Я. Макогона (тепер в Українському Бюрі в Лондоні).

о. Др. Г. Костельник.

Справжнє джерело атеїзму.

(Докінчення).

Вони просто утотожнюють зі своїм атеїзмом той образ світу, що нам його відкрили новочасні природничі науки. Вправді й ми віруючі приймаємо той самий образ світу за свій, але ми своєю вірою ще далі йдемо і приймаємо, що ціле життя-буття не дається до кінця розв'язати в стилі природничих наук (з матеріалістично-механістичного становища).

В дійсності також атеїсти переступають межі позитивного, природничими науками відкритого, образу світу й приймають (вірять), що ген ціле життя-буття може бути розв'язане в стилі природничих наук. Отже ми віруючі ніби покидаємо становище позитивної науки, а атеїсти ніби не покидають його. І ніби тому їх світогляд це чиста „наука“.

Це тільки така ілюзія атеїстів, але треба признати, що це сильна ілюзія. Природничі науки „витворили“ такий світ, у якому почування, що є джерелом атеїзму, „чуття нічогости“, дуже сильно скріплюється і розгалужується, розростається. І всі ми нинішні люди, „природники“, виховані в атмосфері природничих наук, мусимо з тим почуттям змагатися, щоби встоятися при релігії. А котрі чи з природи чи з виховання мають сильніше уподобання до тих специфічних вальорів і приємностей, що їх дає „чуття нічогости“, тих у наших часах цілком певно пірве атеїстична струя.

І зможуть вони „до безконечности“ боронитися на свому становищі, бо закони природи ведуть щоразглибше, одні закони ведуть до других, а виходу з природи (щоби безпосередньо